

მიხეილ ხელთუფლიშვილი

დავიწყებული მეცნიერისა და

რუსეთის იმპერიის მიერ

დაპყრობილ ხალხთა

განთავისუფლებისათვის მებრძოლის გახსენება

საქართველოს უნივერსიტეტის
თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი

მიხეილ ხელთუფლიშვილი

საქართველოს შესვლა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში

(ქართულ, რუსულ და ინგლისურ ენებზე)

დოდო ჭუმბურიძის რედაქციით. ბიბლიოგრაფიული შენიშვნებით,
განმარტებებითა და თანდართული ნარკვევით

ქართულად თარგმნა *მირანდა ტყეშელაშვილმა*

ინგლისურად თარგმნა *მაია გვითიძემ*

საქართველოს უნივერსიტეტის
გ ა მ ო მ ც ა მ ლ ო ბ ა

თბილისი

2024

პროექტის ავტორი მადლობას უხდის ნიკო ნიკოლაძის სახლ-მუზეუმის დირექტორს—**გიორგი ფანცულაიას**—მოწოდებული ინფორმაციებისთვის.

საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა © 2024

ყველა უფლება დაცულია. დაუშვებელია წინამდებარე გამოცემის რომელიმე ნაწილის გამოქვეყნება, თარგმნა, ხელახალი პუბლიკაცია ან გადაცემა ნებისმიერი ფორმით თუ საშუალებით, ელექტრონულად (CD-Rom, ინტერნეტი, ა.შ.), მექანიკურად, მათ შორის, ასლის გადაღების, ჩაწერის, ინფორმაციის შენახვის თუ ამოღების ნებისმიერი სისტემის მეშვეობით, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობის წინასწარი წერილობითი თანხმობის გარეშე.

All rights reserved. No part of this publication may be published, translated, reproduced, or transmitted in any form or by any means, electronically (CD-Rom, Internet, etc.), mechanically, including photocopying, recording, information storage or retrieval system, without the prior written permission of the University of Georgia Publishing House.

ISBN 978-9941-9896-0-5

მისამართი: 77ა, მ. კოსტავას ქუჩა, თბილისი, 0171, საქართველო

ტელ.: +995 032 2 55 22 22

ელ. ფოსტა: info@ug.edu.ge; ug@ug.edu.ge

სარჩევი

წინათქმა	9
Foreword	11
ტექსტისათვის For text	13
<i>Мих. В. Хелтуплишвили</i> Вступление Грузии въ составъ Россійской Имперіи	15
მიხეილ ხელთუფლიშვილი საქართველოს შესვლა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში	71
<i>Mikheil Kheltuplishvili</i> The Entry of Georgia in the Russian Empire	121
დოდო ჭუმბურიძე მიხეილ ხელთუფლიშვილი და მისი ნაშრომი – „საქართველოს შესვლა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში“	169
ივანე ჯავახიშვილიდან დღემდე	170
მიხეილ ხელთუფლიშვილის ბიოგრაფია	171
სად ცხოვრობდნენ ხელთუფლიშვილები	174
მიხეილ ხელთუფლიშვილის ოჯახი	177
რას წერდა ქართული პრესა მიხეილ ხელთუფლიშვილის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით	178
„ივერიის“ ნეკროლოგი და ცენზურის შიშით დამალული მთავარი ამბავი	179
რატომ ვერ გაბედა დავით მიქელაძემ ნეკროლოგის დაწერა	181
რას წერდა ჟანდარმერიის სამმართველო „თავისუფლების ლიგის“ წევრთა და მათი შეკრებების შესახებ	182
მიხეილ ხელთუფლიშვილი ივანე ზურაბიშვილის მოგონებაში	184

ვინ დაწერა „თავისუფლების ლიგის“ პროგრამა და წესდება	186
მიხეილ ხელთუფლიშვილის დაპატიმრება.....	188
„თავისუფლების ლიგის“ მიზანი, მისი უცნობი წევრის – სიკო ლარიძის ჟანდარმერიისეული შეფასებით	189
ვინ იყო „თავისუფლების ლიგის“ ნამდვილი თავმჯდომარე	190
იყო თუ არა „თავისუფლების ლიგა“ ერთიანი, ეროვნული სულითა და მიზნებით შეკრული ორგანიზაცია?	191
ორგანიზაცია – „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ საერთაშორისო კავშირები	192
1901 წელი, – რუსეთთან „შეერთების“ ასი წლის იუბილე საქართველოში	193
ქართველი ახალგაზრდების წერილი ლევ ტოლსტოისადმი	196
მიხეილ ხელთუფლიშვილის ნაშრომის მთავარი აქცენტები	198
დოკუმენტების შედგენის გამოუცდელობა თუ ნაყალბევი ტექსტები	200
ძირითადი დასკვნა	202
დასახელებული წყაროები და ლიტერატურა	204

Dodo Chumburidze

Mikheil Kheltuplishvili and his Work –

The Entry of Georgia in the Russian Empire	206
From the times of Ivane Javakhishvili to the Present Day	207
Biography of Mikheil Kheltuplishvili	208
Where did the Kheltuplishvili Family Live?	211
Mikheil Kheltuplishvili's Family	213
What did the Georgian Press Write about the Death of Mikheil Kheltuplishvili?	214
The Obituary Published in “Iveria” and the Truth Hidden for Fear of Censorship	215
Why did not Davit Mikeladze Dare to Write an Obituary?	216

The Reports of the Gendarmerie Division on the Members of the Liberty League of Georgia and their Gatherings	218
Mikheil Kheltuplishvili in the Memoirs of Ivane Zurabishvili	220
The Author of the Programme for and the Charter of the Liberty League of Georgia	222
Arrest of Mikheil Kheltuplishvili	224
The goal of the Liberty League of Georgia, according to the Gendarmerie Report on an unknown member of the Liberty League of Georgia – Siko Laridze	225
Who was the Real Chairman of the Liberty League of Georgia?	226
Was the Liberty League of Georgia a Close-knit Organization Driven by the National Spirit and Having the Agreed-upon Goals?	227
International Connections of the Liberty League of Georgia	228
1901 – the Hundredth Anniversary of the Accession of Georgia to Russia	228
The Epistle of the Georgian youth to Leo Tolstoy	231
Main Emphases of Mikheil Kheltuplishvili’s Work	233
Inexperience in Drafting Documents or Forged Texts	235
The main conclusion	237
references.....	239
შენიშვნები, ბიბლიოგრაფიული ანოტაციები და განმარტებანი Bibliographic notes and comments	242
სახელთა საძიებელი Personal names index	265
ფოტო-ალბომი Photo-Album	279

წინათქმა

წიგნი ეხება მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში მცხოვრებ და მოღვაწე მიხეილ ხელთუფლიშვილს, რომელმაც, ხანმოკლე სიცოცხლის მიუხედავად, მნიშვნელოვანი კვალი გაავლო ჩვენი ერის სულიერ ცხოვრებაში, თუმცა, დრომ და მოვლენებმა ლამის წაშალა ეს კვალი და დავიწყებას მისცა ოცდაექვსი წლის ავტორის სახელი, ერთ დროს რუსეთის დიდი იმპერიის მასშტაბით რომ გახმაურდა. არადა, ამ ახალგაზრდა სწავლულის ნიჭსა და მომავალზე დიდ იმედებს ამყარებდა ყველა თანამედროვე, ვინც მას იცნობდა, დაწყებული ილია ჭავჭავაძიდან, დამთავრებული ეროვნული სულით ანთებული ყველა ქართველი პატრიოტით, ცრემლიანი რომ მისდევდა ციხის საკანში გარდაცვლილი თანამემამულის სამგლოვიარო პროცესიას.

წინამდებარე პუბლიკაცია 21 წლის მოსკოვის უნივერსიტეტის სტუდენტმა სამაგისტრო ხარისხის მისაღებად დაწერა, დაიბეჭდა იქვე, მოსკოვის იურიდიულ ჟურნალში – „Юридический Вестник“, 1891 წელს. წიგნად გამოიცა ქუთაისში, 1901 წელს, იმ დროს, როდესაც ქართველი თავადაზნაურობა ზარ-ზეიმით აღნიშნავდა ქვეყნის „ნებაყოფლობით შესვლას“ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში.

ნაშრომში საერთაშორისო სამართლებრივი კუთხით პირველად იქნა განხილული რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ამსახველი ორი უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტი: ერეკლე II-ის მეფობაში შედგენილი „გეორგიევსკის ტრაქტატი“ და გიორგი XII-ის „სათხოვარი პუნქტები“. ორივე ამ დოკუმენტს რუსეთი საქართველოს „შეერთების“ (სინამდვილეში დაპყრობის) სამართლებრივ საფუძვლად მიიჩნევდა. ავტორმა იმ დროისთვის გამოჩენილი უჩვეულო სითამამით აჩვენა, რომ ეს ასე არ იყო. არცერთი განსახილველი აქტი და არც ცალკეული სამთავროების მიერ რუსეთთან გაფორმებული ხელშეკრულებები არ ითვალისწინებდა ქართული სახელმწიფოებრიობის სრულად გაუქმებასა და რუსეთის იმპერიაში საქართველოს ტერიტორიულ ერთეულად შესვლას, რაც რუსეთმა გააკეთა.

ქართველ ისტორიკოსთაგან პირველმა ივანე ჯავახიშვილმა დაინახა მიხეილ ხელთუფლიშვილის ნაშრომის მთავარი ღირსება. 1919 წელს გამოცემულ წიგნში – „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში“, მან საკუთარი არგუმენტების გასამყარებლად ხელთუფლიშვილის წიგნში მოტანილი

სამართლებრივი შეფასებებიც გამოიყენა. დიდი მეცნიერი საჭიროდ მიიჩნევდა ნაშრომის მთავარი კონცეფციის გაღრმავებას და მის ქართულ ენაზე გამოცემას. თუმცა, საბჭოთა პერიოდში ხელთუფლიშვილისა და მისი ნაშრომისადმი არაავითარი ინტერესი არ გაჩენილა, რისი მიზეზი ის იყო, რომ ამ დროინდელი ისტორიოგრაფია „ნებაყოფლობითი შეერთებისა“ და „მცირე ბოროტების“ თეორიებს ლამის კვლევის მეთოდოლოგიად იღებდა. მხოლოდ პოსტსაბჭოთა ხანის ქართველმა ისტორიკოსებმა წამოსწიეს წინ ნაშრომის კონცეპტუალურად საინტერესო დებულებები. აღნიშნული ტექსტი პირველად ვთარგმნეთ და გამოვაქვეყნეთ წიგნში – „საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა XVIII-XXI საუკუნეებში“, რომელიც 2016 წელს შოთა რუსთაველის ეროვნული ფონდის დაფინანსებით გამოვიდა. წიგნის ტირაჟის სიმცირემ და ხელთუფლიშვილის ბიოგრაფიის სრულად შესწავლის სურვილმა გვიკარნახა ამ ნაკლის გამოსწორება და წიგნის ცალკე გამოცემა, შევეცადეთ ნაწილ-ნაწილ, სამეცნიერო ლიტერატურაში, პრესასა და სხვადასხვა წყაროში გაბნეული ცნობები მოგვეკრიბა, ერთმანეთისთვის დაგვეკავშირებინა და აღგვედგინა ამ ნიჭიერი ახალგაზრდა კაცის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის სრული სურათი.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიხეილ ხელთუფლიშვილი ამ გამოკვლევის გარდა, სხვა რამითაც შვეიდა: ის ითვლება ერთ-ერთი პირველი ახალგაზრდული ეროვნულ-რევოლუციური ორგანიზაციის – „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ თავმჯდომარედ, რომელსაც მიზნად ჰქონდა არა მარტო საქართველოს, არამედ მთელი კავკასიის ხალხების განთავისუფლება რუსეთის კოლონიური უღლისაგან. ამ ორგანიზაციის დიდი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მნიშვნელობა კიდევ უფრო ზრდის ინტერესს მიხეილ ხელთუფლიშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის სრულად შესწავლისადმი.

დოდო ჭუმბურიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
საქართველოს უნივერსიტეტის პროფესორი

Foreword

This book is about Mikheil Kheltuplishvili, a Georgian researcher who lived and worked in the second half of the 19th century and who, despite his short life, left his mark on the history of our nation. However, time and events almost erased this mark along with the name of this twenty-six-year-old author, once recognized as a great thinker throughout the Russian Empire. All of the contemporaries who knew him in person had high hopes for the talent and future of this young scholar, starting with Ilia Chavchavadze, and ending with all the Georgian figures with the spirit of patriotism burning in their hearts, who tearfully followed the funeral procession of their compatriot who died in a prison cell.

The book was written by a 21-year-old student of Moscow University, as part of his master's thesis, and it was first published in the Moscow law magazine "Юридический Вестник", in 1891. It was later, in 1901, published as a book in Kutaisi, at the time when the Georgian nobility were celebrating the "voluntary entry" of the country into the Russian Empire.

The book, for the first time, analysed the two most important documents describing the Russian-Georgian relationship in the context of international law: the "Treaty of Georgievsk" drawn up during the reign of King Erekle II and the "Petitionary Articles" of King Giorgi XII. Both of these documents were considered by Russia as the legal basis for Georgia "joining" the Russian Empire (actually, the Russian Empire conquering Georgia). The author, with boldness so unusual at that time, managed to demonstrate that this was not the case. None of the acts in question, nor the agreements signed with Russia by individual principalities of Georgia, provided for the complete abolition of the Georgian statehood and the entry of Georgia into the Russian Empire as a territorial unit, which Russia actually performed.

Ivane Javakhishvili was the first Georgian historian to recognize the real value of Mikheil Kheltuplishvili's work. In his book "Relationship between Russia and Georgia in the 18th Century" published in 1919, he used the legal evaluations presented in Mikheil Kheltuplishvili's work to support his arguments. The great scientist considered it necessary to conduct an in-depth study in the key concept of the work and publish it in the Georgian language. However, in the Soviet period, there was no interest in Mikheil

Kheltuplishvili and his work, the reason for which was that the historiography of that time mainly based the research on the theories of “voluntary entry” and “lesser evil”, almost turning them into the research methodology. Only Georgian historians of the post-Soviet era have been able to put forward the conceptually interesting provisions of the work. The text was first translated and published in the book “Georgian-Russian Relations in the XVIII-XXI Centuries” in 2016, with the financial support of the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia. The limited edition of the book and our desire to thoroughly study Mikheil Kheltuplishvili's biography led us to the decision to publish this book. We tried to piece together information scattered in scientific literature, the press and various different sources, and to reconstruct a complete picture of the life and work of this talented young man.

In addition to this research, Mikheil Kheltuplishvili entered the Georgian historiography not only owing to his work mentioned above: he was the chairman of one of the first national youth-revolutionary organizations, the Liberty League of Georgia, the goal of which was to set free not only Georgia but also the peoples of the entire Caucasus from the colonial yoke of Russia. The socio-political importance of this organization further increases the interest in thoroughly studying the life and work of Mikheil Kheltuplishvili.

Dodo Chumburidze

Doctor of history sciences

Professor at The University of Georgia

ტექსტისათვის:

გამომცემელმა ალექსანდრე არაბიძემ, 1901 წელს ქუთაისში დაბეჭდა მიხეილ ხელთუფლიშვილის წიგნი, ტექსტი აიღო რუსულ ჟურნალში – „Юридический Вестник“-ში (1891, №№7,8) გამოქვეყნებული ვარიანტით, უცვლელად, ავტორის შენიშვნებითა და კომენტარებით. ვინაიდან ავტორისეული ტექსტის ხელნაწერი არ არსებობს, ჩვენც ამ გამოცემის ტექსტის ქართული და ინგლისური თარგმანი შემოგთავაზეთ. ავტორის შენიშვნები და კომენტარებიც ყველა ენაზე უცვლელად გადმოვითანეთ. რაც შეეხება, ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნებსა და განმარტებებს, ის ქართულად თარგმნლ ტექსტს დავურთეთ.

About the text:

The publisher Aleksandre Arabidze published Mikheil Kheltuplishvili's work as a book in Kutaisi, in 1901. He copied the text from the version published in the Russian magazine “юридический Вестник” ([1891, No. 7,8), together with the author's notes and comments. Since the original manuscript of the text failed to be preserved, we offer the translation of the text published in the abovementioned sources into Georgian and English languages. We also translated the author's notes and comments into these languages. As for the bibliography and definitions, they were originally appended to the Georgian translation of Mikheil Kheltuplishvili's work.

МИХ. В. ХЕЛТУПЛИШВИЛИ

**ВСТУПЛЕНИЕ ГРУЗИИ
ВЪ СОСТАВЪ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРІИ**

Издание Ал. Арабидзе

Кутаисъ

Типографія Киладзе и Хеладзе

**Дозволено цензурою,
Москва 31 Августа 1901 года.**

Вступленіе Грузіи въ составъ Россійской имперіи

I

Исторія русско-грузинскихъ отношеній начинается съ царя Θεодора Іоанновича, при которомъ начало устанавливаться номинальное пока верховенство надъ Грузіей и къ титулу котораго было прибавлено: «государь Иверскія земли, черкасскихъ и горскихъ князей и многихъ другихъ государствъ государь и обладатель»¹⁾. Занимая земли, расположенныя по теченію рѣкъ: Куры, съ притоками – Арагвой, Храмомъ и Алазанью, Чороха и Ріона, съ его притоками, Грузія включала въ себѣ Иверію, Колхиду, Месхетію, Таохію и часть Албаніи; примыкая съ запада къ Черному морю, а съ сѣвера, къ землямъ Черкесовъ, Кабардинцевъ, Осетинъ, Чеченцевъ и Лезгинъ. Грузія съ востока граничила съ Нухой и Ганджей, а съ юга – съ Эриванью и Турціей, которая отчасти являлась и западной, или, лучше сказать, юго-западной границей. Только во второй половинѣ XV столѣтія Грузія окончательно распалась на три царства: карталинское, кахетинское и имеретинское, и пять княжествъ: самцхе-кларджетское саатабагство, мингрельское, гурійское, абхазское и сванетское. Самцхе-Кларджетское саатабагство, впрочемъ, скоро было совсѣмъ отторгнуто отъ остальной Грузіи и вошло въ составъ Турецкой имперіи, съ наслѣдственнымъ (ахалцыхскимъ) пашей изъ рода бывшихъ атабаговъ (1625 г.). Не только русскіе, но и грузины, говоря по русски, часто невѣрно употребляютъ слово «Грузія», обозначая имъ Карталинію и Кахетію, а иногда даже только одну изъ нихъ. Намъ незначѣмъ повторять эту ошибку. Наравнѣ съ судьбами царствъ карталинскаго и кахетинскаго, мы будемъ касаться, хотя бы въ немногихъ словахъ, и судебъ царства имеретинскаго и владѣтельствъ мингрельскаго, гурійскаго и абхазскаго, будучи вынуждены, къ сожалѣнію, за неимѣніемъ подъ руками необходимыхъ матеріаловъ, обойти молчаніемъ присоединеніе Сванетіи.

По раздѣленіи грузинскаго царства, цари карталинскій, кахетинскій и

имеретинскій были вполнѣ независимы другъ отъ друга, владѣтели же только нѣкоторое время были въ зависимости отъ царя имеретинскаго, который считался ихъ сюзереномъ. Это распаденіе царства ослабило Грузію и было на руку ея внѣшнимъ врагамъ, которымъ разъединенная Грузія уже не могла противостать и которые искусно пользовались междуусобіями царей и владѣтелей, чтобы утвердить надъ ними свое верховенство. Грузинскіе цари вынуждены были подчиняться или шаху, или султану, и въ то время какъ одинъ признавалъ верховное покровительство Персіи, другой, чтобы не поддаться шаху, склонялся на сторону Турціи; нѣкоторые же изъ нихъ стали обращать свой взоръ на единовѣрную Москву, надѣясь съ ея помощью избавиться отъ иновѣрной зависимости²⁾. Съ этою цѣлью въ 1586 г. кахетинскій царь Александръ II просилъ царя Ѳеодора Іоанновича принять его со всѣмъ народомъ подъ свое покровительство и оказать помощь противъ турокъ. Ѳеодоръ Іоанновичъ охотно на это согласился и, принявъ Александра подъ свое покровительство, присоединилъ къ титулу слова: «государь Иверскія земли и Грузинскихъ царей». Никакихъ существенныхъ послѣдствій это признаніе верховенства русскаго царя надъ Иверіей не имѣло: хотя Ѳеодоръ Іоанновичъ до конца своей жизни поддерживалъ съ Алекеандромъ дипломатическія сношенія, но русскія войска для обороны Грузіи отъ непріятелей не посылались, и это покровительство было только номинально. Въ 1602 г. Александръ II снова присягнулъ – уже царю Борису Ѳеодоровичу, который гораздо серьезнѣе смотрѣлъ на это дѣло. Отправляя въ 1604 г. пословъ въ Кахетію, Борисъ Ѳеодоровичъ поручилъ имъ развѣдать на пути: «есть ли въ Грузіи князья, желающіе быть подъ покровительствомъ Россіи, и стараться ихъ склонить къ этому всѣми способами, соотвѣтственными ихъ народному духу»; кромѣ того, послы получили приказаніе узнать: «находятся-ли въ Грузіи (т. е. въ Кахетіи) и въ Карталиніи князь и княжна, достойные вступить въ брачные союзы съ царевичемъ Ѳеодоромъ Борисовичемъ и съ царевной Ксеніей Борисовной». Въ присутствіи этихъ пословъ, 10 мая 1605 года, карталинскій царь Георгій присягой призналъ себя подъ покровительствомъ царя Бориса и

обѣщавшись выдать свою дочь Елену за наследника русскаго престола; со стороны русскихъ Карталини была обѣщана помощь противъ ея враговъ. Но умеръ царь Борисъ, и это его начинаніе не имѣло дальнѣйшихъ послѣдствій. Послѣ двадцатилѣтняго обмѣна письмами и посольствами съ царемъ, Михаиломъ Ѳеодоровичемъ, внукъ Александра, царь кахетинскій Теймуразъ, въ 1639 г. снова призналъ верховное покровительство Россіи, обязавшись не вступать въ дружбу ни съ шахомъ, ни съ султаномъ, и получивъ обѣщаніе, что русскій царь будетъ оказывать ему поддержку и защиту въ его борьбѣ съ невѣрными. Однако, когда въ 1658 г. царь Теймуразъ прибылъ въ Москву просить у царя Алексѣя Михайловича помощи противъ шаха и его вѣрнаго слуги Ростомъ-хана, изгнавшаго Теймураза изъ его царства, ему было отказано въ воинской помощи. Въ 1652 г. царь имеретинскій Алекеандръ III присягнулъ царю Алексѣю, признавъ его своимъ покровителемъ и получивъ такое же обѣщаніе внѣшней охраны. Затѣмъ, въ продолженіи цѣлаго столѣтія повторялось то же самое: грузинскіе цари признавали русское верховенство, русскіе обѣщали покровительство и охрану; съ русской стороны были посланія и посольства, но не было помощи. Грузинскіе цари признавали русскаго царя своимъ государемъ, верховнымъ покровителемъ, т. е. тѣмъ, чѣмъ часто, послѣ раздѣленія царства, бывали по отношенію къ грузинскимъ царямъ и владѣтелямъ шахъ и султанъ, которые тоже именовались государями (хэлмципэ), а не царями (мэпэ); русскій государь обязывался защищать поддавшагося владѣльца отъ внѣшнихъ непріятелей, а владѣлецъ клялся въ вѣрности и обѣщавшись выполнять извѣстныя условія; но защита не оказывалась, условія оставались условіями, верховенство, не имѣя никакихъ фактическихъ послѣдствій, оставалось номинальнымъ. Персія и Турція, между тѣмъ, мстили грузинамъ за эти попытки сблизиться съ русскими и, рѣдко обращая вниманіе на существованіе русскаго номинальнаго верховенства, утверждали свое фактическое господство, – Персія въ восточной, а Турція въ западной части Грузіи. «Въ половинѣ XVIII вѣка. – говоритъ составитель «Историческаго очерка распростр. и устр. русск. влад. подъ Кавк. и въ Закавказ.», – дѣла наши по

сію и по ту сторону закавказскаго хребта, находились въ положеніи гораздо невыгоднѣйшемъ, чѣмъ за двѣсти или за полтора ста лѣтъ предъ тѣмъ»³⁾. Нужно только замѣтить, что грузинскіе цари такимъ образомъ привыкали смотрѣть на русское верховенство, какъ на номинальное, не стѣсняющее ихъ свободы и могущее между тѣмъ внушить нѣкоторую сдержанность окружавшимъ Грузію со всѣхъ сторонъ непріятелямъ, хотя иногда и выходило совершенно противное.

II

Настоящая исторія вступленія Грузіи въ составъ Россійской Имперіи начинается только со второй половины XVIII вѣка, т. е. съ царя Ираклія II Теймуразовича карталинскаго (1760-1798 г.) и кахетинскаго (1744-1798 г.). Это царствованіе принадлежитъ къ числу самыхъ блестящихъ царствованій грузинской исторіи. Обладая рѣшительнымъ умомъ, твердымъ характеромъ и военнымъ геніемъ, признаннымъ Фридрихомъ Великимъ и Екатериной II, царь Ираклій возстановилъ славу и могущество объединенныхъ (1760 г.) царствъ кахетинскаго и карталинскаго. Съ необыкновенной неутомимостью ведя борьбу съ внутренними и внѣшними врагами, Ираклій почти всегда выходилъ изъ нея побѣдителемъ: внутренніе недоброжелатели, съ которыми царь, напомилавшій характеромъ Петра I, не любилъ шутить, смирялись; сосѣдніе же ханы, заключая съ нимъ союзъ или даже признавая его верховенство, старались не возбуждать его гнѣва. Кавказскіе народы, съ глубокимъ уваженіемъ относясь къ Ираклію и величая его своимъ отцемъ, присвоили ему титулъ «высочества» (умаглэсоба), и даже Европа обратила на него вниманіе: въ русскихъ и заграничныхъ газетахъ описывались доблестные подвиги «грузинскаго принца Ираклія»⁴⁾; западно-европейскіе писатели возлагали на него большія надежды, предсказывая его царству хорошее будущее. Славно, блестяще было начало царствованія «маленькаго кахетинца», какъ звали Ираклія въ народѣ, на столько же славно, на сколько былъ печаленъ его конецъ;

но изложеніе фактовъ внутренней и внѣшней политики Ираклія, – до и послѣ объединенія царства, – не входитъ въ планъ моей статьи.

Хотя со смертію Шахъ-Надира (1747 г.) Карталинія-Кахетія освободилась отъ персидской зависимости, но шахъ все еще не отказывался отъ своихъ притязаній на Грузію, именуя Ираклія валиемъ гурджистанскимъ. Желая преобразовать царство по европейскому образцу и ввести Грузію въ число европейскихъ народовъ, Ираклій II рѣшилъ порвать связи съ Востокомъ, окончательно уничтоживъ свою зависимость отъ Персіи. Подобно своимъ предшественникамъ, онъ думалъ этого достигнуть путемъ признанія русскаго верховенства. Грузію, вынужденную постоянно быть подъ оружіемъ, тяготило вѣчно-осадное положеніе. Ираклій желалъ, чтобы его народъ получилъ возможность зажить мирною гражданскою жизнью европейскаго человѣчества; онъ хотѣлъ обезпечить миръ и спокойствіе для своего народа, заручившись покровительствомъ единовѣрной Имперіи. Каковы бы ни были послѣдствія этого его рѣшенія, но таковы были его мотивы.

Еще въ 1769 к. когда, побуждаемые императрицею Екатериною II къ войнѣ съ Турціей, цари Соломонъ I имеретинскій и Ираклій II, послѣ свиданія въ Тифлисѣ, рѣшили «послужить государынѣ съ ревностью и вѣрностью», Ираклій изъявилъ желаніе «при мирѣ съ турками быть внесенымъ въ трактатъ подъ покровительство Россіи», обѣщая, въ свою очередь, этой послѣдней сильную поддержку на случай войны съ Персіей. Хотя это «служеніе съ ревностью и вѣрностью» дорого обошлось Ираклію, брошенному начальникомъ русскихъ войскъ гр. Тотлебенымъ въ самую критическую минуту предъ Аспиндзской битвой (1770 г.), но Ираклій слишкомъ многого ожидалъ отъ этого покровительства, чтобы отрѣшиться отъ него. Въ 1781 г. онъ писалъ кн. Потемкину о своемъ рѣшительномъ желаніи быть подъ верховенствомъ императрицы. Ближайшимъ къ этому поводомъ, по словамъ г. Буткова⁵⁾, было появленіе опаснаго для царства претендента на карталинскій престолъ, въ лицѣ Александра Бакаровича Грузинска-

го, внука царя Вахтанга VI Законодателя, выѣхавшаго въ Россію при Петрѣ I. Кн. Потемкинъ сообщилъ о желаніи царя Ираклія Екатеринѣ II, которая съ удовольствіемъ приняла это сообщеніе. Отправляя въ 1782 г. доктора Рейнегса въ качествѣ комиссіонера при царяхъ Соломонѣ I имеретинскомъ и Ираклій II карталино-кахетинскомъ, кн. Потемкинъ поручилъ ему «подвигнуть Ираклія искать формально покровительства самодержицы російской». Царь Ираклій въ томъ же году написалъ и отправилъ къ императрицѣ Екатеринѣ формальное прошеніе о принятіи его подъ ея верховную власть и, посылая свои условія (въ формѣ «просительныхъ пунктовъ»), просилъ о заключеніи съ нимъ торжественнаго трактата о покровительствѣ. Въ декабрѣ 1782 г. императрица поручила заключеніе этого трактата кн. Потемкину, а въ апрѣлѣ слѣдующаго года Ираклій одобрилъ проектъ трактата, присланный отъ кн. Потемкина, и были назначены уполномоченные на его заключеніе: со стороны царя Ираклія – кн. Багратіонъ и кн. Чавчавадзе, а со стороны русскихъ – Павелъ Сергѣевичъ Потемкинъ и подполковникъ Тамара.

Наконецъ, 24 іюля 1783 г., трактатъ между Карталиніей–Кахетіей и Россіей былъ заключенъ въ Георгіевскѣ, и послы обѣихъ сторонъ подписали «артикулы» этого трактата⁶⁾, послужившаго исходной точкой дальнѣйшей судьбы всей Грузіи. По трактату 1783 г. карталино-кахетинскіе цари признали надъ собою верховную власть и покровительство русскихъ императоровъ, обѣщая имъ вѣрность и готовность способствовать пользѣ государства (арт. 1); русскіе же императоры приняли на себя это верховное покровительство надъ Карталиніей–Кахетіей съ ручательствомъ на сохраненіе цѣлости ея владѣній (арт. 2); карталино-кахетинскіе цари обязались, при наслѣдственномъ ихъ на царство вступленіи, испрашивать императорскаго на царство подтвержденія, съ инвеститурой (арт. 3), и во внѣшнихъ своихъ сношеніяхъ подчиняться контролю императорской власти (арт. 4), правильныя сношенія съ которой устанавливались назначеніемъ карталино-кахетинскаго министра или

резидента, къ русскому двору, а русскаго – къ карталино-кахетинскому двору (арт. 5); русскіе императоры обязались: народы царства карталино-кахетинскаго почитать пребывающими въ тѣсномъ союзѣ и согласіи съ имперіей и непріателей ихъ почитать за своихъ непріателей; царя Ираклія и его наслѣдниковъ и потомковъ сохранять безперерывно на царствѣ карталино-кахетинскомъ; власть, съ внутреннимъ управленіемъ сопряженную, судъ и расправу и сборъ податей предоставить царю въ полную его волю, запрещая своему военному или гражданскому начальству вступаться въ какія-либо распоряженія (арт. 6). Карталино-кахетинскіе же цари обязались: быть всегда готовыми ео своими войсками на службу императору, удовлетворять законнымъ требованіямъ его представителя, охранять его подданныхъ отъ всякихъ обидъ и притѣсненій и, при опредѣленіи людей къ мѣстамъ и возвышеніи ихъ въ чины, принимать во вниманіе ихъ заслуги предъ императорскимъ престоломъ (арт. 7); грузинскій католикосъ былъ назначенъ членомъ святѣйшаго синода (арт. 8); карталино-кахетинскому дворянству были предоставлены всѣ права и преимущества русскаго дворянства (арт. 9), а всѣмъ вообще карталино-кахетинскимъ уроженцамъ было предоставлено право въ Россіи селиться, выѣзжать и паки возвращаться безвозбранно (арт. 10); карталино-кахетинскому купечеству предоставлена была свобода отправлять свои торги въ Россіи, пользуясь правами и преимуществами русскаго купечества, которому, въ свою очередь, царь обѣщалъ всемѣрное облегченіе въ торгѣ купцовъ въ областяхъ его или въ проѣздѣ ихъ для торгу въ другія мѣста (арт. 11). Въ заключеніи, необходимымъ условиемъ какихъ-либо перемѣнъ въ договорѣ ставилось обостороннее соглашеніе (арт. 12) и опредѣлялся срокъ размѣна ратификацій (арт. 13). Кромѣ того, четырьмя сеператными артикулами: 1) Ираклію совѣтовалось сохранять доброе согласіе съ царемъ Соломономъ имеретинскимъ и ставилось въ обязанность повергать могущія съ нимъ возникнуть распри на разсмотрѣніе императрицы; 2) для охраненія царства отъ внѣшнихъ враговъ Ираклію обѣ-

щалося два батальона пѣхоты въ 4 пушками; 3) на случай войны, еще обѣщалась помощь отъ главнаго пограничнаго начальника и 4) давалось слово, что императрица, употребить всевозможное стараніе о возвращеніи царю земель, издавна царствамъ карталинскому и кахетинскому принадлежавшихъ. Въ трактатѣ русское правительство признало за Иракліемъ титулъ «высочества», подѣ которымъ онъ былъ извѣстенъ между азіатскими сосѣдями.

О заключеніи трактата было торжественно объявлено въ Тифлисъ 20 августа, а въ ноябрѣ были получены знаки инвеституры и грамота императрицы съ ратификаціей на трактатъ. Ираклій принялъ присягу въ усердіи къ Имперіи и самъ публично возложилъ въ церкви на царицу Дареджану орденъ св. Екатерины съ брилліантовой звѣздой, присланный ей отъ императрицы; кн. Гарсеванъ Чавчавадзе былъ принятъ въ качествѣ министра карталино-кахетинскаго царя при русскомъ дворѣ. Въ ноябрѣ слѣдующаго 1784 г. прибыли въ Тифлисъ два батальона, русскихъ войскъ и вступили въ распоряженіе царя. Ираклій былъ доволенъ: сбылось его завѣтное желаніе, – онъ приобрѣлъ покровительство императрицы. Довольна была и Екатерина, которая приняла извѣстіе о заключеніи трактата съ удовольствіемъ, равнымъ «славѣ изъ того приобрѣтенной и пользѣ несомнѣнно ожидаемой». «За грузинское дѣло снова тебѣ спасибо»; писала она кн. Потемкину, – «прямо ты – другъ мой сердечный! *Voilà bien des choses en peu de temps!* На зависть Европы я весьма спокойно смотрю, пусть балагурятъ, а мы дѣло дѣлаемъ»⁷⁾. Трактатъ былъ заключенъ, и Карталинія-Кахетія вошли въ составъ Россійской Имперіи, рѣшивъ судьбу и всѣхъ остальныхъ частей Грузій.

III

Трактатъ 1783 г. сдѣлался для царя Ираклія и его народа источникомъ величайшихъ бѣдствій, прямымъ послѣдствіемъ которыхъ было окончательное паденіе карталино-кахетинскаго царства. Когда азербейджанскіе ханы были извѣщены универсалами кн. Потемкина о при-